

Näin toimittajat tekevät sitaatteja

Lehtijuttujen suorat sitaatit eivät ole välttämättä sitä, mitä haastattelussa on puhuttu. Muokkauksille, muutoksille ja suoranaiselle sepittämiselle on kuitenkin hyvät syynsä – viime kädessä lukijoiden palvelu.

On totuttu ajattelemaan, että suorat lainaukset haastateltavan puheesta ovat sanatarkasti tai vähintään merkitykseltään yhdenmukaisia sen kanssa, mitä haastateltava on toimittajalle sanonut. Tällaista käsitystä vahvistaa myös toimitustyön opaskirjallisuus, joskin ohjeistus on harvassa ja se on hyvin yleisluontoista. Lehtijuttujen siteerausta käsittelevä väitöstutkimukseni kuitenkin osoittaa, että näin yksinkertaista siteeraus ei ole.

Perustavanlaatuinen ristiriita

Kirjoitukseksi siirretty puhe jää epätarkaksi, sillä kaikille puheen elementeille ei ole kirjallista vastinetta (näitä ovat mm. tauot, äänenväri ja -painot). Lisäksi puheessa on piirteitä, joita emme ole tottuneet kirjoitettuna näkemään ja jotka sen vuoksi loisivat luettuna erilaisen vaikutelman kuin kuultuna (esim. puheelle tyypilliset pronominit ja verbien pikapuhemuodot *mä meen kattoon pro minä menen katsomaan*).

Kielenkäytön merkitys tulee puolestaan tulkituksi kulloistakin kielenkäyttöympäristöä vasten: mitä on aiemmin sanottu tai edellä kirjoitettu, minkälaiset ovat kielenkäytön fyysiset puitteet (esim. lausahdus *Juuri tällaisena pidän itsestäni!* saanee saunanlauteilla erilaisen tulkinnan kuin kahvilassa), ja minkälaisia taustaoletuksia keskustelun osapuolilla on toisistaan ja ympäröivästä kulttuurista.

Kun haastattelupuhetta siirretään lehtisitaateiksi, nämä kontekstuaaliset tekijät muuttuvat radikaalisti: kahdenkeskinen ja usein varsin katkelmallinen haastattelukeskustelu vaihtuu laajalle lukijakunnalle osoitetuksi määrämittäiseksi ja koherentiksi kirjalliseksi tekstikokonaisuudeksi. Perustavanlaatuisista ristiriidoista huolimatta – jotka voisi nähdä ongelmina tai jopa esteinä ”suoralle” siteeraamiselle – ovat lehtijutut täynnä sitaatteja. Miten niitä tehdään?

Siteerauksen kolme työvaihetta

Toimitustyön siteerauskäytäntöjä on tutkittu vasta vähän. Oman tutkimukseni aineistoksi olen kerännyt kokoelman eri toimittajien tekemien haastattelujen nauhoituksia sekä näiden haastatteluiden pohjalta julkaistut lehtijutut. Analyysini osoittaa, että siteeraus rakentuu kolmesta osin päällekkäisestä vaiheesta: ensin siteerattavaksi valittu tekstiaines *irrotetaan* haastattelusta, sitten se *istutetaan* valittuun kohtaan jutun kerrontaa ja lopuksi *hiotaan* kieliasultaan lehtijuttuun sopivaksi. Olen lisäksi selvittänyt niitä yleisesti käytössä olevia työtapoja, jotka edellä esitettyjä siteerauksen työvaiheita ohjaavat.

Tekstiaines irrotetaan haastattelusta...

Lehtijutun kirjoittaminen alkaa, kun toimittaja on tehnyt tarvittavat haastattelut ja kerännyt muun lähdemateriaalin. Monesti lehtijutut perustuvat suurilta osin – jopa kauttaaltaan – haastateltavalta saatuihin tietoihin. Siitä huolimatta vain osa tiedoista merkitään haastateltavan suoraksi tai epäsuoraksi lainaamiseksi, loput toimittajan ”omaksi” kerronnaksi eli leipätekstiksi.

Toimittajat valitsevat suoriksi sitaateiksi ensinnäkin sellaista tekstiainesta, joka tukee haastateltavan henkilönkuvausta. Tällaisia ovat esimerkiksi mielipiteet, haastateltavalle leimallinen puhetapa sekä lausumat, jotka kertovat haastateltavan tavasta jäsentää puheena olevaa aihepiiriä.

Koska sitaatit osoittavat yksiselitteisesti lausunnon antajan, niihin valitaan toisaalta myös asiasisältöjä, joiden oikeellisuuden tarkistaminen ei ole toimittajalle mahdollista tai helppoa. Toimittaja siis siirtää vastuun sitaatin paikkansapitävyydestä haastateltavalle (vaikka juridisesti päätoimittaja on vastuussa lehtensä sisällöstä).

Kolmanneksi sitaatit voimistavat tuntua haastateltavan läsnäolosta, mikä on henkilökeskeisissä jutuissa arvo jo sinänsä. Asiantuntija ikään kuin allekirjoittaa läsnäolollaan jutun, mikä vahvistaa siinä kerrottujen faktojen luotettavuutta. Tutkimukseeni osallistuneet toimittajat mielsivät sitaatit lisäksi kohosteisiksi tekstielementeiksi, joten merkitsemällä asia kuin asia sitaatiksi sen painoarvoa voidaan heidän mukaansa lisätä.

...istutetaan palvelemaan juttua...

Lehtijuttu ei ole selostus haastattelun etenemisestä. Toisin sanoen lehtijutun ei tarvitse kattaa kaikkia haastattelussa käsiteltyjä asioita eikä seuralla kronologisesti haastattelun kulkua. Sen sijaan toimittajat istuttavat valitsemansa sitaatit sellaisiin jutun kohtiin, joissa ne parhaiten palvelevat jutun juonta. Jos samaa aihepiiriä on käsitelty useammassa kohtaa haastattelua, lausunnot voidaan yhdistää lehtijutussa yhdeksi sitaatiksi.

Toinen peruste sitaattien asemointiin on kerronnan rytmittäminen niin, että leipäteksti ja sitaatit vuorottelevat jouhevasti ja lukukokemusta ilmavoittaen. Lisäksi haastattelun vuorovaikutteinen luonne "monologisoidaan" lehtijuttuun. Tarkoitan tällä sitä, että toimittajan ja haastateltavan aktiivinen vuorottelu ja merkityksistä neuvottelu pelkistyy lehtijutuissa sitaateiksi, jotka vaikuttavat haastateltavan itsenäisesti tuottamilta lausunnoilta (ks. Haastattelusta sitaatiksi).

...ja hiotaan tekstiasultaan sopivaksi.

Yleinen käytäntö on, että sitaatit muokataan yleiskielisiksi. Myös yksittäisiä puhekielisiä piirteitä voi sitaateissa olla, jos niillä on jokin erityinen tehtävä jutun kerronnassa. Sellaiset sanavalinnat ja lauserakenteet, jotka luovat puhutun kielen illuusiota, voivat esimerkiksi palvella henkilökuvausta kertomalla haastateltavan maantieteellisestä taustasta, koulutuksesta, ajattelutavoista ja arvostuksista.

Aineistoni osoittaa, että siteerattua puhetta muokataan kuitenkin usein paljon enemmän kuin pelkkä yleiskielistäminen vaatisi. Tekstiä muun muassa karsitaan ja tiivistetään, eikä harvinaista ole, että sitaatteihin lisätään myös sellaisia sanoja tai lausekkeita, joita haastattelussa ei ole sanottu. Näitä joskus radikaalejakin muokkauksia motivoi tutkimusteni mukaan haastateltavan esittämän asiasisällön ytimeköittäminen ja selkeyttäminen sekä toisaalta sitaatin terävöittäminen palvelemaan mahdollisimman tehokkaasti jutulle asetettuja tavoitteita.

Jos jutun on esimerkiksi päätetty rakentavan henkilökuvausta taiteilijasta, joka viis veisaa sovinnaisuuksista, ilmeikäs puhekieli, ehkäpä pari voimasanaakin, perustelevat paikkaansa. Jos työn alla on sitä vastoin lukijaa neuvova juttu osakesijoittamisesta, oleellista on sitaattien yleistajuisuus ja pitäytyminen relevanteissa pääkohdissa. Haastattelutilanteet sinänsä ovat voineet kummassakin esimerkissä edetä yhtä hillitysti tai rempseästi, joskin jutun tavoite toki ohjaa myös haastattelun kulkua.

"Suoruus" loisi virhekäsityksiä

Väitöstutkimukseni osoittaa, ettei suoran siteerauksen ensisijaisena pyrkimyksenä ole uskollisuus sitaatin sanatarkkuudelle tai täsmälliselle samamerkityksellisyydelle. Käytännössä sitaatteja muokataan juuri niin vähän tai paljon kuin on tarpeen. Tämä saattaa yllättää monet jo haastatteluja antaneet ja hämmentää lukijoita.

Harvalla kuitenkaan on realistista käsitystä siitä, miltä kuultuna sulavalta vaikuttava puhe näyttää äänteentarkaksi kirjoitukseksi muunnettuna. Niinpä *todelliset* suorat lainaukset herättäisivät totuudenvastaisia käsityksiä siitä, että haastateltava on ajattelultaan tai vähintään ulosanniltaan poikkeuksellisen sekava tai että toimittaja on pyrkinyt tieteen tahtoon hänet nolaamaan.

Lisäksi äänteentarkkoja sitaatteja olisi työlästä lukea. Uskallankin väittää, että moni tuskin niitä lukisi saati

olisi valmis maksamaan sellaisista lehdistä, jotka itsepintaisesti pyrkisivät seurailemaan vallitsevia siteerausohjeistuksia. Ja vaikka tieto lisää tuskaa, pohjimmiltaan edellä esitettyjen siteerauskäytäntöjen tarkoitus on käsitykseni mukaan hyvä: suoria sitaatteja ei muokata viekkaudella tai vääryydellä, vaan lukijoiden – ja haastateltavienkin – palvelemiseksi.

Aiheesta muualla:

Haapanen, Lauri: Sitaattien tehtävät ja tekeminen kaunokirjallis-journalistisissa lehtijutuissa. – Media & viestintä 3/2011.

Haapanen, Lauri (tulossa 2015): Rethinking quoting in written journalism. From a verbatim reproduction to an intertextual chain. – Cahier de l'Institut de Linguistique et des Sciences du Langage. Université de Lausanne.

Haastattelusta sitaatiksi

Seuraavassa on katkelma talousalan aikakauslehdessä julkaistusta, maahanmuuttajataustaista yrittäjää esittelevästä jutusta.

Juhannusaattona 1994 elämä muuttui täysin, kun Wang saapui miehensä mukana autioon Helsinkiin. ”Kiinassa olin menestyvä diplomi-insinööri, täällä en ollut mitään. Sitä oli vaikea hyväksyä.”

Kyseinen sitaatti perustui alla olevaan, toimituksellisen haastattelun nauhoituksesta litteroituun keskusteluun. (Kolme pistettä merkitsee taukoa, hakasulut päällekkäispuhuntaa.)

Haastateltava: vaikka mä olin niin hyvi... mä voi sanota että mä oo diplomainsinööri ja kaikki... koulutus ja ura ja... aika huipula kiinasa silloin

Toimittaja: nii

Haastateltava: mut ku mä tulin tänne mä oo... nolla...

Toimittaja: oli[ks se vaikee tilanne [hyväksyä... joo

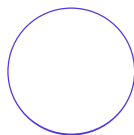
Haastateltava: [jos ei osanu- [oli oli

Haastateltava ei puhu suomea äidinkielenään. Ulkomaalaistaustasta ja puheen spontaanista luonteesta johtuen haastateltava käyttää mm. erikoisia lauserakenteita ja norminvastaisia sanojen taivutuksia (esim. *mä voi sanota*, *diplomainsinööri*, *kiinasa*), mutta niitä toimittaja ei ole kirjannut sitaattiin, vaan korvannut yleiskirjakiielellä.

Kaiken kaikkiaan sitaatti on kieliasultaan kaukana haastattelutekstistä. Sitaatin ensimmäinen virke on rakennettu haastateltavan puheesta kieliasua vahvasti muokaten. Sitaatin päätösvirke (*Sitä oli vaikea hyväksyä*) perustuu sitä vastoin toimittajan esittämään vaihtoehtokysymykseen (*oliks se vaikee tilanne hyväksyä?*), johon haastateltava on vastannut myöntävästi (*oli oli*). Koska toimittajan vuoroja ei ole pantu lehtijuttuun ilmi, yhteistyö ei ole lukijan pääteltävissä.

Puhefunktio muuttuu

Sanasanaisen merkityksen näkökulmasta haastattelu ja sitaatti välittävät keskeisiltä osin saman kuvan asiaintiloista. Puhefunktion eli sen näkökulmasta, mitä lausumalla vuorovaikutuksessa tehdään, tekstit toimivat sitä vastoin hieman eri tavoin. Lehtijutun sitaatti hahmottuu *perusteluksi* sitä edeltävässä leipätekstissä kerrotulle asiantilalle eli sille, että haastateltavan elämä muuttui täysin vuonna 1994. Haastattelussa sitä kohtaa, joka sitaatiksi oli valittu, edelsi sen sijaan pohdinta koulutuksen ja oma-aloitteisuuden tärkeydestä maahanmuuttajalle. Alkuperäisessä tekstikontekstissaan siteerattu teksti hahmottui siten *esimerkkinä* siitä, miten korkeakin koulutus voi uudessa maassa olla merkityksetön. Myös vuonna 1994 tapahtuneesta elämän täydellisestä muuttumisesta keskusteltiin haastattelussa. Tämä keskustelu käytiin kuitenkin viitisen minuuttia siteerattua kohtaa myöhemmin.

Lauri Haapanen

Kirjoittaja tekee väitöskirjaa Helsingin yliopistossa kielentutkimuksen tohtoriorjelmassa. Lisäksi hänellä on monipuolinen työhistoria toimittajana ja tiedottajana.